

ČESKÁ A SLOVENSKÁ NÁRODOPISNÁ BALKANISTIKA V LETECH 1986–1994

Myšlenka kulturní identity malých národů, která stála v počátcích národopisných bádání, vystupuje na konci 20. století jako obrana proti tlaku nadnárodní masové kultury, i prostředek vzájemné komunikace. Zazněla na národopisné konferenci, uspořádané v dubnu 1989 Bulharským výzkumným ústavem v Rakousku a Rakouským východoevropským a jihovýchodoevropským ústavem ve Vídni.¹ Je také osou české a slovenské národopisné balkanistiky, která si i v posledním desetiletí zachovává kontinuitu jak při zprostředkování lidové kultury balkánských národů a jejího vědeckého obrazu naší veřejnosti, tak také vlastním studiem českých a slovenských badatelů. Národopisná balkanistika ovšem nemá svoje pracoviště (dosud se nejvíc soustřeďovala na Karlově universitě), ani dnešní programy vědeckých ústavů ji nepreferují. Zůstává v podstatě individuální iniciativou.

V návaznosti na studie Václava Frolce, hodnotící vývoj české a slovenské národopisné balkanistiky do roku 1986,² lze v následujících letech sledovat především posílení historiografického zájmu a pokračování v publikování původních českých pramenů k národopisu Balkánu. Terénní výzkumy, z nichž vyrůstala naše národopisná balkanistika padesátých a šedesátých let, ustoupily práci s prameny archivní povahy a s literaturou. V souladu s dosavadním vývojem jsou doklady lidové kultury balkánských národů především předmětem širšího srovnávacího bádání. Vrcholí studium českého a slovenského etnika na Balkáně a reemigrace z balkánských zemí.

Historiografické práce, a s nimi často spojené příspěvky věnované procesu národní emancipace, jsou zaměřeny především na Bulharsko. Zabírají období od počátků bulharské folkloristiky, která byla posilována zvenčí ruským, srbským a českým vlivem, až k institucionálním formám česko-bulharské spolupráce ve 20. století.³ Autoři si kladou otázky postavení lidové kultury v obrozenských tradicích Čechů a Bulharů, hledají paralely a interpretují rozdíly historické role folkloru ve vznikajících národních kulturách.⁴ Posun od chápání lidové slovesnosti jako dokumentu autentického jazyka k pojetí estetickému, které propůjčuje folklorním

tradicím hodnotu zdroje české národní kultury, nenaplňoval v bulharských podmínkách, komplikovaných navíc vládou řecké patriarchie, obrozen-
ské požadavky. Autoři se shodují v poznání, že nejvýraznější dialog mezi
folklorní tradicí a obrozeným úsilím v Bulharsku vznikl v lidových
formách povstaleckého hnutí v polovině padesátých let. Ve srovnávacích
pohledech česko-bulharských vystává též otázka tzv. historizujícího pojetí
folkloru, v němž se hledá vědecký důkaz „starobylosti“ a zdroj formování
historického vědomí národa. Srovnávací historiografické národopisné
studie mají pro balkanistiku také pramenný význam: autoři v nich
upozorňují nebo čerpají z dosud nezpracovaných písemných pramenů české
provenience. Jde zejména o časopisy z 19. století jako Česká včela, Květy,
Zlatá Praha, Ruch, Osvěta, a o další materiály z archivu pražského pra-
coviště Ústavu pro etnografii a folkloristiku AV (pozůstalost Karla Brože
s jeho terénními výzkumy z Rodop, korespondence původem českého
mnicha Savy Chilendarského zprostředkující etnickou problematiku Bal-
kánů na konci 19. století).⁵ Heuristický význam mají dále studie o Bohu-
slavu Križkovi a jeho činnosti v Makedonii, která koncem minulého století
přinesla možnosti recepcce makedonských kulturních tradic na Slovensko.⁶
Pokračuje zájem o Konstantina Jirečka,⁷ F. L. Čelakovského,⁸ Ludvíka
Kubu a Lubora Niederla.⁹ Mezioborová konference byla věnována Kubovu
odkazu, který se chápe jako vědecká a umělecká syntéza jedinečného druhu.
Z jejího přínosu lze vyzdvihnout Kubovy metodologické podněty pro dnešní
balkanistická a slavistická studia (jeho pojetí problému balkánského
kulturního společenství jako základu rozmanitosti, Kubův přístup ke
kulturním jevům jako k individualitě, historické a sociální determinace
stáří lidových nápěvů) a informace o dosud nevyužitých pramenech.¹⁰
Další formou historiografického zájmu našich badatelů jsou přehledné
slavistické studie, jejichž součástí je národopisná balkanistika.¹¹ Také XI.
mezinárodní sjezd slavistů, konaný roku 1993 v Bratislavě, přináší některé
nové pohledy především slovenských badatelů na Šafaříkovo a Kollárovo
slovanské zaměření; balkanistická problematika (a doklady lidové kultury
balkánských národů) jsou na okraji studia středoevropského kontextu
folklorních tradic.¹²

Studium lidové kultury balkánských národů navazuje na bádání o
kroji pramenným příspěvkem,¹³ na úrovni srovnávacího bádání je výzkum
lidové architektury¹⁴ a hudebního folkloru.¹⁵ Zájem o slovesný folklor se
projevil jen v malé míře v edicích a překladech populární formou
publikací,¹⁶ více pak v teoretických problémech hodnotících dobové modely
překladů a jejich recepcce.¹⁷ Širší dosah má studie o klíčových otázkách
balkánského meziliterárního společenství. Formuluje problém tzv.

balkanismů, závažný jak v jazyce a literatuře, tak také v lidové kultuře, a upozorňuje na význam diaspor pro kulturní rozvoj.¹⁹

Výrazná je kontinuita národopisného studia českých a slovenských národnostních menšin v Charvátsku, Bulharsku a Rumunsku na akademických pracovištích v Praze a v Bratislavě. V posledním desetiletí vyvrcholilo toto bádání jak počtem publikací, tak také syntetickými formami zpracování.²⁰ Současný stav umožňuje srovnávání etnokulturních procesů v různém sociálním prostředí českých a slovenských lokalit (pauperizované obyvatelstvo a zemědělské osídlování hraničních oblastí, kvalifikovaní dělníci, technici, inteligence).²¹ Vedle detailně prozkoumaných vnějších znaků způsobu života v podmínkách kompaktního osídlení a diaspor jeví se dnes problém etnicity jako otázka etnického povědomí.²² Studium národnostních menšin v balkánských zemích vycházelo dosud kromě písemných pramenů z terénních výzkumů z šedesátých let. Až s odstupem 30 let byl umožněn i návratný terénní výzkum v Rumunsku.²³ Paralelně probíhal i výzkum českých a slovenských reemigrantů a obyvatel Balkánu v našich zemích.²⁴ Pozornost se věnuje i speciálnímu problému moravských Charvatů.²⁵

Programovým a koncepčním zájmem jsou vedena etnografická a folkloristická bádání v rámci Mezinárodní komise pro studium lidové kultury v Karpatech a na Balkáně.²⁶ Pod vedením Václava Frolce byly zpracovány bibliografie a projekty syntetických děl o vybraných jevech lidové kultury (o lidové architektuře, pastýřství, folkloru lidové osvobozeneckých hnutí 16.–19. století, lidových hudebních kulturách, zemědělství a transportu).²⁷ Nejdále dospělo studium lidové architektury: je zpracována první kapitola syntézy, proběhla oponentura projektu jejího II. dílu o hospodářských stavbách a vyšla také jejich bibliografie.²⁸ S odchodem Václava Frolce zůstala ovšem nejen nedokončená syntéza o lidové architektuře, ale na rozcestí se ocitá i celá komise. Nejsou dostatečně ujasněny institucionální a organizační vztahy (30.3.1994 byla prozatím uzavřena činnost Československé sekce a ustanovena Slovenská sekce MKKK(B) při Ústavu etnologie SAV v Bratislavě). Začlenění balkanistiky do badatelského programu komise nevypadá perspektivně. Výrazná je ovšem snaha soustředit veškeré materiály, navázat na dosavadní práci a publikovat alespoň dílčí výsledky.

Z programu národopisné balkanistiky, který naposled formuloval Václav Frolec (1986), Zdeněk Urban (1988) a Oldřich Sirovátka (1990),²⁹ je splněno především hodnocení přínosu českého a slovenského národopisu balkanistice. Programové studie našich badatelů spojuje volání po syntetickém zpracování informací ať už registrujícího a soupisového nebo

tematického charakteru (české dějiny bulharského písemnictví a lidové slovesnosti, antologie folkloru, národopis Balkánu). Propojení národopisného bádání s jinými obory, zejm. archeologií a jazykovědou, je přínosné hlavně pro studium geneze reálií lidové kultury;³⁰ málo reálný je požadavek mezioborové koordinace. Pro národopisné přehledy balkánských národů bylo rozpracováno pojetí Balkánu jako historicko-etnografické oblasti v kontextu kulturní identity Evropy.³¹

POZNÁMKY

- 1 Frolec, V.: Vídeňská národopisná konference. *Národopisné aktuality*, 26, 1989, s. 271–273.
- 2 Frolec, V.: Současný stav československé národopisné balkanistiky. In: *Studia balkanica bohemoslovaca*, 3. Brno 1987, s. 41–49; na s. 46 citovány starší přehledné studie.
- 3 Moravcová, M.: Česká etnografie Bulharska po roce 1945. In: *Práce z dějin slavistiky*, 15. Praha 1992, s. 183–207; Frolec, V.: Československo–bulharská spolupráce při studiu lidové kultury. In: *Československo–bulharské kulturní vztahy*. Brno 1990, s. 278–285; Robek, A.: Čtyřicet let etnografického a folkloristického poznávání Bulharska; Urban, Z.: Česká literárněvědná a folkloristická bulharistika po druhé světové válce. In: *Práce z dějin slavistiky*, 12. Praha 1988, s. 41–51, 29–39; týž: K dějinám vztahů mezi sofijskou a pražskou univerzitou na poli literární vědy a folkloristiky; Robek, A.: Sto let university v Sofii a národopis. In: *Práce z dějin slavistiky*, 13. Praha 1989, s. 43–70, 71–86.
- 4 Kříž, V.: Obrozené tradice folklorismu u Čechů a Bulharů; Urban, Z.: Bulharská obrozená folkloristika v celoslovenském folkloristickém kontextu. In: *Československá slavistika*. Praha 1988, s. 245–254, 287–296; Robek, A.: Osvobození Bulharska a vznik nového bulharského státu a česká společnost. *Český lid*, 75, 1988, s. 130, 138; týž: Radikální mladočeské hnutí a Bulharsko v 2. polovině 19. století. *Český lid*, 76, 1989, s. 75–80; týž: Česká etnografie a Bulhaři na přelomu 19. a 20. století. In: *Slavica Pragensia*, 28. Praha 1988, s. 19–26; týž: Karel Havlíček Borovský a Georgi Sava Rakovskí k etnické a národnostní problematice. *Český lid*, 77, 1990, s. 1–10; týž: Bulhaři v českém národním obrození. In: *Práce z dějin slavistiky*, 14. Praha 1990, s. 61–78.
- 5 Kristen, V.: Vztah mnicha Savy Chilandarského k etnickým procesům na Balkáně. *Český lid*, 77, 1990, s. 69–77; Robek, A.: Čeští národopisci a problematika Rodop. *Český lid*, 77, 1990, s. 65–69.
- 6 Dorovský, I.: Recepte makedonské lidové slovesnosti na Slovensku. *Slovenský národopis*, 39, 1991, s. 185–190.
- 7 Vkapil, M.: Čelakovský a Jihoslované; Urban, Z.: Čelakovský a Bulhaři. In: *Práce z dějin slavistiky*, 11. Praha 1988, s. 121–163, 165–184.
- 8 Bočková, H.: Konstantin Jireček und die Kulturgeschichte der Südslaven. *Ethnologia slavica*, 20, 1988, s. 257–269; táž: Vědecký přínos Konstantina Jirečka bulharskému národopisu a historii. *Etnické otázky*. In: *Československo–bulharské kulturní vztahy*. Brno 1990, s. 321–331.
- 9 Moravcová, M.: L. Niederle a Bulharsko. In: *Slavica Pragensia*, 28. Praha 1988, s. 57–64.
- 10 Ludvík Kuba a slovanská etnografie. Díl 1, 2. Red. L. Petráňová. Poděbrady 1987, 190 s. Urban, Z.: Korespondence Ludvíka Kuby s J. Z. Raušarem a její význam. In: *Práce z dějin slavistiky*, 13. Praha 1989, s. 169–181.

- 11 Frolec, V.: K súčasnému stavu etnografickej slavistiky v Československu. *Národopisné aktuality*, 25, 1988, s. 1–9; týž: Ethnographic Slavonic Studies in Czechoslovakia in the Postwar Period. *Ethnologia slavica*, 20, 1988, 163–185; Beneš, B.: Folkloristika jako součást slavistiky. Vývojové tendence a problematika v české a slovenské vědě. *Národopisné aktuality*, 25, 1988, s. 11–20; týž: Slavistic Folkloristics in Czechoslovakia during the Years 1945–1985. *Ethnologia slavica*, 20, 1988, s. 185–214; Sirovátko, O.: Česko-bulharské folklórní vzťahy jako součást slavistiky. In: *Československo-bulharské kulturní vzťahy*. Brno 1990, s. 268–277; Burlasová, S.: Od idey slavianstva k porovnávaciemu slavistickému štúdiu ľudovej piesne na Slovensku. *Slovenský národopis*, 38, 1990, s. 424–432.
- 12 Brtáň, R.: Šafárikov a Kollárov záujem o slovenskú ľudovú pieseň; Gašparíková, V.: Slovenské folklórne tradície a ich stredoeurópsky kontext; Paříková, M.: Výskum agrárnej kultúry na slovensko-maďarskom etnickom pomedzí v kontexte slavistického štúdia. *Slavica slovaca*, 28, 1993, s. 56–61, 128–137, 150–157.
- 13 Jeřábková, A. – Jeřábek, R.: Über einige brachliegende ikonographische Quellen zur Volkstrachtforschung in Slowenien in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. *Ethnologia slavica*, 22, 1990, s. 119–149.
- 14 Frolec, V.: Zonální formy půdorysu vesnického domu v karpatsko-balkánské oblasti. *Národopisné aktuality*, 26, 1989, s. 1–13; týž: Das rumänische Bauernhaus im Kontext der mitteleuropäischen und südosteuropäischen Entwicklung. *Ethnos*, 1992 č. 1, s. 26–34.
- 15 Elsčeková, A.: Kultúrna geografia tradičných foriem viachlasu so zreteľom na typy rozšírené na Slovensku. In: *Ethnomusicologicum*, 1, 1993, č. 1, s. 41–74; Elsček, O.: Zeitliche und räumliche Prinzipien der Musikgestaltung. In: *Rhythmik und Metrik in traditionellen Musikulturen*. Bratislava 1990, s. 21–30 (na s. 45–142 studie balkánských autorů o metrorytmické stránce folkloru juhovýchodní Evropy).
- 16 Rozmarínový kriček. Z charvatského originálu (Narodne pripovjetke. Ed. M.Bošković-Stulli. Zagreb 1963.) vybral, preložil a upravil M. Nadubinský. Košice 1987, 118 s.; Kráľovič Marko. Srbské junácke spevy prerazprával M. Herko, doslov J. Komorovský. Bratislava 1990, 159 s.
- 17 Beneš, B.: České překlady bulharské lidové slovesnosti. In: *Československo-bulharské kulturní vzťahy*. Brno 1990, s. 312–320; Šalanda, B.: České překlady bulharských junáckých a hajduckých písní jako indikátor politického vědomí. *Český lid*, 77, 1990, s. 77–81.
- 18 Jech, J.: Česká pohádka v evropském kontextu. In: *Aktuálne problémy československej slavistickej folkloristiky*. Bratislava 1988, s. 85–98.
- 19 Dorovský, I.: K některým klíčovým otázkám studia balkánského meziliterárního společenství. *Slovenský národopis*, 38, 1990, s. 364–368; srov. Frolec, V.: Česká národopisná balkanistika a její úkoly. *Národopisné aktuality*, 7, 1970, s. 87–90.
- 20 Heroldová, I.: Vystěhovalectví z českých zemí (Balkán II. – Rumunsko, Bulharsko). *Český lid*, 73, 1986, s. 45–51; táž: K otázce etnicity jugoslávských Čechů v SR Charvátska. *Folia ethnographica*, 23–24, 1989–1990, s. 31–50; Jech, J.–Secká, M.–Scheufler, V.–Skalníková, O.: České vesnice v rumunském Banátu. Praha 1992. Salzman, Z.: Dodatky k bibliografii k dejinám Slovákov a Čechov v Rumunsku; Bielik, F.–Sirácky, J.–Baláž, C.: Krajanské kalendáre v rokoch 1880–1975 ako prameň k poznaniu dejín zahraničných Slovákov. In: *Slováci v zahraničí*, 13. Martin 1987, s. 182–189, 5–43.
- 21 Vařeka, J.: Češi v Bulharsku. *Český lid*, 77, 1990, s. 81–88; týž: Češi v Jugoslávii (otázky studia lidové hmotné kultury). In: *Češi v cizině*, 1. Praha 1986, s. 121–137; týž: Proces akulturace v lidovém stavitelství českých vesnic na území Jugoslávie. In: *Češi v cizině*, 2. Praha 1987, s. 233–280; Klevelandová, V.: Emigrace českých a slovenských skládů ve 20. a 30. letech 20. století. In: *Češi v cizině*, 1. Praha 1986, s. 138–152.

- 22 Botíková, M.: Poznámky k výskumu povedomia etnickej príslušnosti u krajanských detí. In: Slováci v zahraničí, 14, 1988, s. 172–189; táž: Úloha etnografie pri formovaní etnického povedomia Slovákov v zahraničí. Slovenský národopis, 36, 1988, s. 631–632.
- 23 Secká, M.: Česká menšina žijící v rumunském Gerniku. Český lid, 79, 1992, s. 217–228; Šípek, Z.: Současná česko-slovenská svatba v rumunské obci Peregu Mare. Národopisné aktuality, 24, 1987, s. 157–168.
- 24 Heroldová, I.: Reemigrace zahraničních Čechů a Slováků po 2. světové válce. In: Češi v cizině, 1. Praha 1986, s. 153–164; Secká, M.: Migrace Čechů z Rumunska do České republiky (bývalé ČSFR) a vývojové aspekty jejich adaptačního procesu. Český lid, 80, 1993, s. 177–184; Podolák, J.: Tradiční organizácia kolektívnej práce u bulharských zahradníkov na Slovensku. In: Zborník Slovenského národného múzea, Etnografia, 28, 1987, s. 103–142; Moravcová, M.: Bolgary v českých zemljach s 1918 do 1939 g. In: Ethnographia bohemo-bulgarica, 1, Praha 1989, s. 1–32; táž: Bosňáci a prodavači „sladkišů“. K otázce vztahu Čechů k pouličním obchodníkům ze slovanského jihu. Český lid, 77, 1990, s. 104–107.
- 25 Večerková, E.: Les Croates moraves dans la première moitié du 20^e siècle. Folia ethnographica, 22, 1988, s. 61–84; táž: Výroční obyčje moravských Charvátů. Folia ethnographica, 26, 1992, s. 53–83; Dorovský, I.: Vystěhování jihomoravských Charvátů na střední a severní Moravu. In: Lidová kultura na Hané. Olomouc 1993, s. 22–28.
- 26 Frolec, V.: 30 Years of the International Commission of the Study of Folk Culture in the Carpathians and Balkans (MKKKB). Ethnologia slavica, 23, 1991, s. 255–263.
- 27 Frolec, V.: Současný stav československé národopisné balkanistiky, s. 45; Paríková, M.: Transport i perevozka v Karpatach i na Balkanach (projekt etnografického issledovani-ja); Podolák, J.: Selskoje chozajstvo v Karpatach i na Balkanach (projekt etnografického issledovani-ja). Carpatobalcanica, 16, 1987, č. 1, s. 40–41, 8–22.
- 28 Frolec, V.: Culturally Spatian Relationships in the Development of Ground Plan of the Village House in the Carpathian–Balkan Region. Ethnologia slavica, 22, 1990, s. 47–68. Bibliografia hospodárskych, technických a spoločenských stavieb. Sestavili J. Langer a J. Podoba. Carpatobalcanica, 20, 1991, 111 s.
- 29 Frolec, V.: Současný stav československé národopisné balkanistiky, s. 46; Urban, Z.: Česká literárněvědná a folkloristická bulharistika, s. 36; Sirovátka, O.: Česko-bulharské folklorní vztahy jako součást slavistiky, s. 272–274.
- 30 Němec, I.: Obřadní maska v slovanské démonologii. Slavia, 57, 1988, s. 241–249.
- 31 Frolec, V.: Kulturní prostor střední a jihovýchodní Evropy: dimenze lidové kultury. Ethnologia Europae centralis, 1, 1992, s. 11–23.

TSCHECHISCHE UND SLOWAKISCHE VOLKSKUNDLICHE BALKANISTIK IN DEN JAHREN 1986–1994

Der Beitrag knüpft an die Studie von Václav Frolec an, die die Entwicklung der balkanistischen Forschung bis zum Jahre 1986 auswertet. Ihre Kontinuität kommt im letzten Jahrzehnt zum Ausdruck vor allem durch eine Stärkung des historiographischen Interesses (es dominieren die Fragen der tschechisch-bulgarischen Beziehungen seit der Zeit der nationalen Wiedergeburt bis zu den institutionellen Formen der Zusammenarbeit im 20. Jahrhundert). Die Feldforschungen, aus denen unsere volkskundliche Balkanistik in den 50er und 60er Jahren heranwuchs, machten ihren Platz frei für die Arbeit mit Archivquellen und Literatur. Im Einklang mit der bisherigen Entwicklung wurden die Volkskultur der balkanischen Völker vor allem zum Bestandteil einer breiteren komparativen Forschung. Ein programm- und konzeptionsbildende Interesse zeigen die ethnographischen und folkloristischen Forschungen im Rahmen der Internationalen Kommission für das Studium der Volkskultur in den Karpaten und auf dem Balkan. In dieser Phase befindet sich die Kommission jedoch an einem Schwideweg und die bisherige Eingliederung des Balkans in ihrem Arbeitsprogramm sieht nicht mehr perspektiv aus. Bedeutend sind das Studium der tschechischen und slowakischen Nationalminderheiten in den balkanischen Ländern und die Untersuchung der Reemigration.